

Zlatan Mujak¹

UDK: 316.77 (497.6)
316.653:321.7]:14 Habermas

KRITIČKA MEDIJSKA PISMENOST I KOMUNIKACIJSKA KOMPETENCIJA SUDIONIKA DELIBERACIJE

- Sažetak -

Studija predstavlja svojevrsan pokušaj konvergiranja elemenata koji čine kritičku medijsku pismenost s Habermasovom teorijom komunikacijske kompetencije. Univerzalna pragmatika (zahtjevi za važenje) koristi se kao teorijska podloga za razvijanje analitičkog okvira kritičke medijske pismenosti, a metoda se empirijski i eksperimentalno provjerava u kritičkoj analizi diskursa o temi usvajanja novog Zakona o radu u FBiH i Republici Srpskoj. Analiza obuhvata ukupno 32 medijska teksta, na portalima Klix, Buka i NI, a ispituje se razumljivost, istinitost, iskrenost i legitimnost pozitivnih i negativnih izjava o novom Zakonu o radu.

Ključne riječi: kritička medijska pismenost, teorija komunikacijske kompetencije, deliberacija, analitički okvir kritičke medijske pismenosti, novi Zakon o radu.

Uvod

Rad polazi od ideje da razvijena kritička medijska pismenost (i samim time i svijest o niskoj ili višoj epistemološkoj vrijednosti vijesti - infotainment, spektakl, ali i dobro informiranje) dovodi do povećanja očekivanja (*expectancy*) koja gledaoci/slušaoци/čitaoci/korisnici mogu imati od medija koje koriste. Kritička medijska pismenost uslov je i dobro informiranog i

¹ Zlatan Mujak, doktorand doktorskog studija iz komunikologije, Fakultet političkih nauka u Sarajevu. E-mail adresa: zlatanmujak@hotmail.com.

aktivnog građanina koji uz pomoć masmedija dobija informacije o odlukama koje vlast donosi, a koje se njega samog tiču, samim tim on ne dopušta medijskom sadržaju da koristi njega, već obrnuto. Pojedinaac spoznaje koje su informacije korisne, ali shvata i šta treba očekivati od medija kao „esencijalnih alata demokratije”. Jer koja je svrha informiranja o pitanjima koja se građana tiču ako su informacije nepotpune i isprazne?

Ovom studijom pokušavaju se konvergirati dva koncepta: kritička medijska pismenost i koncept komunikacijske kompetencije (univerzalne pragmatike) Jürgena Habermasa.

Prvi dio rada odnosi se na objašnjavanje pojma kritičke medijske pismenosti, te se kroz detaljniju analizu njegove definicije pronalaze konvergentne tačke s Habermasovom kontrafaktičkom idealnom govornom situacijom.

Drugo poglavlje bavi se teorijskom razradom Habermasovih zahtjeva za važenje kao analitičkim okvirom ili mehanizmom kritičke medijske pismenosti, koji će se koristiti u posljednjem dijelu rada za provođenje eksperimentalnog istraživanja čiji je cilj pokazati efikasnost Habermasove teorije u empirijskom i kritičkom ispitivanju medijskog diskursa o temi novog Zakona o radu u Federaciji BiH i Republici Srpskoj.

U Zaključku se navode prednosti i mane spomenutog metoda i preporuke za njegovo implementiranje u sistem obrazovanja kao dio edukacije za kritičku medijsku pismenost.

1. Kritička medijska pismenost i teorija komunikacijske kompetencije – konvergentne tačke

U svom članku „*Critical Media Literacy As Curricular Praxis – Remapping the Pedagogical Borderlands of Media Literacy in U.S. Mass Communication Programmes*”, Siho Nam (2010: 5–24) objašnjava pojam kritičke medijske pismenosti kao „sposobnost da se čitaju, analiziraju, evaluiraju, kritikuju i stvaraju različiti medijski tekstovi unutar višestrukih socijalnih, historijskih, ekonomskih, ideoloških i kulturnih konteksta”. Autor koristi termin „kritička” medijska pismenost kako bi istaknuo razliku između ovog naspram drugih pristupa medijske pismenosti kojima se „đaci uče tehničkim vještinama pukog reproduciranja hegemonijske reprezentacije s jako malo svijesti o ideološkim implikacijama ili bilo kakvim tipom društvene kritike” (Kellner & Share 2007: 59–69). Kritička medijska pismenost orijentirana je ka korištenju teoretskih saznanja komunikološke znanosti radi ostvarivanja krajnjih ciljeva – jačanja javne sfere, osposobljavanja kompetentnih i emancipiranih građana, ostvarivanja demokratskih ideala i socijalne pravde, naspram drugih pristupa

medijskoj pismenosti koji često znaju biti reducirani na razvijanje vještina potrebnih za jedno usko i čisto tehničko korištenje medija. Kritička medijska pismenost je alternativa koja građanima treba ponuditi alate za propitivanje *statusa quo* prilikom analiziranja medijskih tekstova, komentiranja online medijskih tekstova, ali i prilikom kreiranja vlastitih medijskih poruka uz upotrebu tehnologija koje nudi *Web 2.0* (blogovi, *Twitter*, *Facebook*, kreiranje vlastitih web stranica, videoblogovi itd.). Ovakav pristup za cilj ima osposobljavanje za kritičko i kreativno suočavanje sa stvarnošću i otkrivanje načina participacije u transformaciji postojećeg društvenog sistema utjecanjem na donošenje odluka i pravnih normi, koje svoj legitimitet mogu imati samo u racionalnom diskursu svih onih kojih se te norme tiču.

„Normalna uloga ljudskih bića u svijetu i sa svijetom nije pasivna. Pošto nisu ograničeni na prirodnu (biološku) sferu, već također učestvuju u kreativnoj dimenziji, ljudi mogu intervenirati u stvarnost kako bi je promijenili. Nasljeđujući stečeno iskustvo, stvarajući i ponovno stvarajući, integrirajući se u svoj kontekst, reagirajući na izazove tog konteksta, objektivizirajući se, raspoznavajući, transcendirajući, ljudi ulaze u domenu koja je ekskluzivno njihova – domenu Historije i Kulture” (Kahler 2005, prema Freire 2005: 3). Paul Freire u svojoj knjizi *„Education for Critical Consciousness”* na prethodni se citat Ericha Kahlera nadovezuje tvrdnjom da „(...) *integracija* s vlastitim kontekstom, za razliku od *adaptacije*, predstavlja isključivo ljudsku aktivnost” (2005: 4). Za razliku od adaptacije koja podrazumijeva gubljenje sposobnosti donošenja odluka i povinjavanje odlukama drugih (elita), *integracija* je rezultat sposobnosti adaptacije na stvarnost, ali i kritičke sposobnosti donošenja odluka i transformacije te stvarnosti. Prema Freireu, „(...) integrirana je osoba *Subjekt*” (ibid.). S druge strane, osoba koja je u tolikoj mjeri izgubila sposobnost donošenja odluka da i njene vlastite odluke više nisu njene, već su posljedica vanjskih smjernica (receptata), više nije integrirana. Ona je reducirana na najnižu sposobnost odbrane (adaptaciju), odnosno na animalnu refleksnu reakciju. Takva osoba je nesprijetna za humanu refleksiju i kritički odnos sa svijetom koji je okružuje, odnosno ona je dehumanizirani objekt. Za Freirea, ipak, „historija predstavlja mogućnost, a ne determinizam... a nemoguće je razumjeti mogućnost ako ne prepoznamo ljudska bića kao bića koja donose slobodne odluke” (1998: 37). Nam, kao i Kellner i Share (2007: 59–69) povezuju ovu Freireovu pedagogiju oslobođenja s konceptom medijske pismenosti kao „transformativnom pedagoškom praksom” (Nam 2010: 5–24) koja podrazumijeva aktivno propitivanje masovno-komunikacijskih pojmova što se uzimaju zdravo za gotovo (objektivnost,

nepristranost, ravnoteža, uključivanje više strana, raznolikost) i pronalaženje načina na koje se ovi pojmovi svakodnevno koriste ili zloupotrebljavaju.

Emina Kečo-Isaković na sjajan način opisuje problematiku medija u funkciji kreiranja konzumirajuće naspram rezonirajuće publike: „Malo je područja ljudskog djelovanja i saznavanja koja su ostala danas izvan djelovanja masmedija. Obim onoga što je interesantno za svijet, što je vijest, povećao se do ogromnih razmjera... sve se koristi na stranicama, u stupcima, pločama, TV magazinima, kasetama. Pojedinačna informacija tako stalno gubi na težini, postaje sve netačnija i ostaje na površini. Pojedinačni konzument zbog toga saznaje sve manje detalja iz sve većeg broja područja... Tome treba dodati da zanemarivanje strukturalnog sistematiziranja vijesti i informacija, nedostatak kompleksnih prikaza u svrhu razjašnjenja i dopunjavanja, nedostatak takozvanih sekundarnih informacija čini veliki dio ponuđenog nedostupnim za konzumenta. Bezuvjetno konfrontiran sa sadržajima znanja koji natkrivaju njegov horizont on gubi stvarni interes za ta znanja i koristi se samo njihovim vrijednostima koje imaju zabavni karakter” (Kečo-Isaković 2006: 285–301). Međutim, ovakav kritički pristup ne znači da treba zaboraviti medije, podcijeniti ih i reducirati ih samo na ulogu sredstava manipuliranja vladajuće klase. To bi značilo da smo odustali. Predali se. A to nikako nije jedna optimistična i odgovorna pozicija. Moramo postaviti ključno pitanje: Da li kritika bez rješenja ima istu paralizirajuću funkciju kao što je to i slučaj s površnim znanjem koje nam serviraju masmediji?

„*Die Philosophen haben die Welt nur verschieden interpretiert, es kommt darauf an, sie zu verändern.*”² Jedino se preko masmedija, u savremenim demokratskim društvima, može postići ravnopravnost komunikacijskih mogućnosti. Andrew Calabrese u članku „*The Political Significance of Media Literacy*” tvrdi da nam je za postizanje tog cilja potrebna medijska pismenost kao „kultivacija znanja među građanima, kako bi se unaprijedile njihove sposobnosti za participaciju u kulturalnom razumijevanju i političkoj komunikaciji različitih oblika diskursa” (2001).

U ovom pogledu, koncept kritičke medijske pismenosti konvergira s Habermasovom teorijom komunikacijske kompetencije (Habermas 1970), u kojoj njemački autor tvrdi da komunikacija može biti sistemski narušena odnosima moći i dominacije, što za sobom povlači potrebu da agenti komunikacije (slušaoci, govornici) prepoznaju pojavu ovakvih oblika represije. Pedagoška funkcija ove teorije jeste stvaranje detaljnih smjernica

2 Marx, Karl, Thesen über Feuerbach

http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm (pristupljeno 05.06.2015.).

koje će pojedince voditi kroz kritiku sistematičnih ideoloških distorzija. Također, njen cilj je i institucionalizacija diskursa koji su demokratičniji i koji se baziraju na snazi boljeg argumenta. Detaljnija razrada ove teorije i teorije komunikativnog djelovanja i njihova konvergencija s glavnim elementima kritičke medijske pismenosti za cilj ima spuštanje ovih koncepata iz filozofske apstrakcije u empiriju, apliciranjem Habermasovih zahtjeva za važenje u ispitivanju racionalnosti diskursa o temi novog Zakona o radu u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj.

2. Zahtjevi za važenje kao analitički okvir kritičke medijske pismenosti

Pojam javne sfere u modernim demokratskim društvima obuhvaća političke partije, političare, lobiste i grupe za pritisak, masmedijske profesionalce i elektronske i printane medije koji informiraju i transformiraju javno mnijenje. Međutim, samo „srce svake funkcionalne javne sfere je štampa koja stimulira debatu, poziva na odgovornost političare i vlade, i koja funkcionira kako bi omogućila protok političkih informacija publici. Na osnovu tih informacija, javna sfera funkcionira kao mjesto za stvaranje javnog mnijenja, koje se vraća u medijski sistem kroz anketiranje i koje utječe na državu kroz glasanje” (Ramsey 2010: 81—96). Kvalitetna javna sfera je prema Habermasu (1969) ključna za održavanje i evoluciju demokratskog društva. Međutim, postojanje institucija javne sfere s odsustvom kritike predstavlja opasnost demokratskom društvu, jer takve institucije onda imaju moć selekcije, oblikovanja i predstavljanja poruka. Na taj način, one strateški koriste političku i društvenu moć, postavljajući agendu (McCombs 2013) ili utječući na postavljanje agende i framing javnih pitanja bez deliberacije s građanskim društvom. Habermas u članku „*Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension?*” razlikuje četiri tipa moći – političku, ekonomsku, socijalnu i medijsku moć. Medijsku moć definira kao moć zasnovanu na tehnologiji masovnih komunikacija te tvrdi da „oni koji rade u politički relevantnim sektorima medijskog sistema (reporteri, kolumnisti, urednici, direktori, producenti i izdavači) nemaju drugog izbora osim da sprovode moć, jer oni selektiraju i obrađuju politički relevantan sadržaj, i stoga interveniraju u formiranje javnog mnijenja i u distribuciju utjecajnih interesa” (2006: 411– 426). Iako je medijski sistem „funkcionalno nezavisan”³ postoji nekoliko načina da druge vrste moći

3 „Funkcionalna nezavisnost znači samoregulaciju medijskog sistema u skladu s vlastitim normativnim kodom” (Thompson 1995: 258 prema Habermas 2006: 411–426).

utječu na postavljanje medijske agende. Kao prvo, putem intermedijalnog postavljanja agende (*intermedia agenda-setting*) gdje su elitni mediji postavljeni na vrh hijerarhije kao *opinion leaders* i političke vijesti iz takvih medijskih kuća prelijevaju se u članke i TV priloge informativnih redakcija ostalih, manje dominantnih medija. Osim intermedijalnog postavljanja agende, na izbor pitanja o kojima će se govoriti u javnom prostoru utječu i političari. Međutim, iako imaju privilegiranu poziciju kada je u pitanju pristup masmedijima, političari i vlade ne mogu po pravilu utjecati na način kako će njihove poruke biti interpretirane i predstavljene u medijima ili na koji će način biti prihvaćene u publici. Na medijsku agendu mogu također utjecati i velike korporacije i posebne interesne grupe (sindikati, zadruge, borci za okoliš, različita udruženja koja predstavljaju posebne grupe itd.). Poseban problem predstavlja utjecaj korporativnih i političkih elita koje koriste svoju političku i ekonomsku moć transformirajući je u „javni utjecaj kroz kanale medijske komunikacije” (ibid.). Na ovaj način odvija se tržišna i politička kolonizacija „svijeta života” - *Lebenswelt* (Habermas 1985) koja podrazumijeva primjenu subjekt-objekt strateške komunikacije s ciljem postizanja određenih (ne) reakcija javnosti koje su u interesu političkih i ekonomskih elita.

Jürgen Habermas svojom teorijom komunikacijske kompetencije (univerzalnompragmatikom) nudi okvir za kritičku analizu ovakve reprodukcije diskursa u javnoj sferi. Komunikacijska kompetencija definirana je kao „sposobnost govornika koji je spreman na sporazumijevanje, da razumljivu rečenicu (i gramatički ispravnu) ‘ukomponuje’ u odnose komunikacijske stvarnosti. Habermasova glavna teza je da svaki komunikativno djelujući subjekt mora vladati univerzalnim zahtjevima za valjanošću, a njih mora prepoznati i njegov komunikacijski partner. Komunikator, dakle, pretpostavlja da slušalac priznaje njegovu izjavu kao istinitu, normativno ispravnu i istinoljubivu (iskrenu)” (Vreg 1991: 220) i razumljivu. Zahtjevi za važenje povezani su s određenim svijetom. Zahtjev za istinitošću povezan je s objektivnim, vanjskim svijetom. Zahtjev za ispravnošću veže se za intersubjektivni društveni svijet, a zahtjev za iskrenošću povezan je sa subjektivnim, unutarnjim svijetom. Ovi zahtjevi za važenje ne moraju se osporavati, međutim kada do njihovog osporavanja dođe, onda akteri komunikacije ulaze u diskurs ili argumentaciju: „Koristimo termin argumentacija za onaj tip govora u kojem učesnici tematiziraju osporavane zahtjeve za važenje i pokušavaju da ih odbrane ili kritiziraju kroz argumente... Svako ko učestvuje u argumentaciji pokazuje svoju racionalnost ili nedostatak svoje racionalnosti načinom na koji se ponaša i na koji reagira na ponudu razloga za prihvatanje ili odbacivanje zahtjeva”

(Habermas 1984: 18). Ako je učesnik diskursa otvoren za argumentaciju, on će ili prihvatiti te razloge ili tražiti priliku da replicira, međutim njegova reakcija mora biti racionalna. S druge strane, kada je u pitanju neracionalan učesnik koji nije otvoren za raspravu, on će ove razloge odbaciti *a priori* ili će na njih reagirati s dogmatskim tvrdnjama. Primjer ovakvog vida komunikacije je polemika *ad hominem* koja dominira u bosanskohercegovačkom javnom prostoru. Habermas ovu teoriju postavlja kako bi odredio principe idealne komunikacije (koja je kontrafaktička) na kojoj bi se mogli bazirati diskursi orijentirani međusobnom razumijevanju, ali kojima se također mogu objasniti i razotkriti svjesne i nesvjesne obmane u komunikacijskom procesu. Iz njegove perspektive, javni govori mogu biti komunikativni i orijentirani ka postizanju razumijevanja između komunikatora i recipijenta ili strateški i orijentirani ka postizanju uspjeha komunikatora. Kada je javni govor komunikativan ima potencijal stvaranja kooperacije među učesnicima, ali kada je strateški orijentiran može rezultirati manipulacijom i sistemski izobličenom komunikacijom. Upravo zahtjevi za važenje, koji su neophodni za razumijevanje govornih činova, mogu poslužiti i kao osnova za kritičko ispitivanje govora: „Angažiran slušalac (čitatelj) će ispitivati govor (ili tekst) kako bi testirao pretpostavljene zahtjeve za važenje. Kada se bilo koji od zahtjeva za važenje ospori, takav govor (strateška komunikacija) može se posmatrati kao devijacija u postizanju međusobnog razumijevanja i može biti orijentiran ka otvorenom ili prikrivenom strateškom djelovanju govornika” (Cukier, Ngwenyama, Bauer & Middleton 2009: 175–196).

U ovom radu se koristimo metodom habermasijanske kritičke analize diskursa koju u članku „*A Critical Analysis of Media Discourse on Information Technology: Preliminary Results of a Proposed Method for Critical Discourse Analysis*” predstavljaju Cukier, Ngwenyama, Bauer i Middleton. Cilj nam je ovaj metod testirati na primjeru teme novog Zakona o radu u Federaciji BiH i Republici Srpskoj te ukazati na mogućnost primjene ove metode kao analitičkog alata koji se može koristiti u projektima obrazovanja za kritičku medijsku pismenost.

3. Metodologija

Istraživanje podrazumijeva korištenje Habermasove univerzalne pragmatike (zahtjeva za važenje) za empirijsku analizu kojom nastojimo identificirati devijacije od kontrafaktičkog univerzalnog standarda, odnosno idealne govorne situacije u medijskom diskursu na temu novog Zakona o radu u Federaciji BiH i Republici Srpskoj.

Medijski tekstovi o novom Zakonu o radu bit će analizirani na portalima: Klix.ba s prostora Federacije BiH; s prostora Republike Srpske, analiza medijskog diskursa o novom Zakonu o radu obuhvatit će portal Buka.ba, dok će među portalima inostranih medijskih kuća u BiH obuhvaćena biti Ba.n1info.com (Tabela br. 1).

Prema Cukier, Ngwenyama, Bauer i Middleton, sljedeći su fundamentalni principi apliciranja univerzalne pragmatike za analizu diskursa:

- Slušalac ili čitalac pretpostavlja da je govor (tekst) usmjeren na postizanje međusobnog razumijevanja, ali on testira vjerodostojnost zahtjeva za važenje;
- Ukoliko diskurs padne na bilo kojem od zahtjeva za važenje (istina, ispravnost, iskrenost i razumljivost) analitičar mora prosuđivati o namjeri samog diskursa. (Da li se radi o strateškoj komunikaciji?)
- Diskurs se mora ispitati iz perspektive svaka od četiri zahtjeva za važenje (ibid.).

Tabela br. 1: *Analizirani web portali*

Analizirani portali	Broj tekstova
Klix	10
Buka	9
N1	13
Ukupno	32

*Analizirana su ukupno 32 medijska teksta.

Zahtjevi za važenje, kao teorijski konstrukt, trebaju nam pomoći da ustanovimo da li jedan komunikativni čin može da se smatra istinitim, iskrenim, ispravnim i jasnim. Sistematskom analizom elemenata govora ili teksta u empirijskom materijalu koji prikupimo (tekstovi web portala iz Tabele br. 1 vezani za novi Zakon o radu) i njihovom analizom pomoću zahtjeva za važenje pokušavamo otkriti dokaze komunikacijskih distorzija. U daljnjem tekstu objasniti ćemo svaki od zahtjeva za važenje pojedinačno, te ćemo predstaviti mehanizme za sistematsko ispitivanje vjerodostojnosti svakog od ovih zahtjeva.

- **Razumljivost** se odnosi na tehničku i lingvističku jasnoću komuniciranja: da li je ono što je izgovoreno (napisano) jasno i

razumljivo? Indikator koji će se u ovom radu koristiti kako bi se ustanovilo kršenje pravila razumljivosti bit će: korištenje tehničkog jurističkog i ekonomskog žargona (ezoteričnost diskursa) kako bi se objasnio pozitivan ili negativan stav prema usvajanju novog Zakona o radu, odnosno prisustvo ili odsustvo zajedničkog jezika u diskursu.

- **Zahtjev za istinitošću** se dokazuje otkrivanjem da li ono što je izgovoreno ima uporište u objektivnom svijetu, odnosno da li je ono što je izgovoreno objektivna istina. Jedini način da diskurs vodi do novih spoznaja jeste da su izjave koje se tokom praktičnog diskursa razmjenjuju istinite. Indikator za istinitost u ovom radu će ipak biti proceduralnog karaktera. Autor nema namjeru mjeriti istinitost tvrdnji ispitujući objektivnu stvarnost jer bi takvo što iziskivalo vremenske, kadrovske i finansijske resurse kojima on kao pojedinac ne raspolaže. Ipak, postoji način da se ustanovi indikator komunikacijske distorzije u dimenziji istinitosti. Taj indikator bit će ispitivanje da li se u izjavama o pozitivnoj ili negativnoj strani novog Zakona o radu nude razlozi (argumenti) za prihvatanje njihove istinitosti.
- **Zahtjev za iskrenošću** odnosi se na usklađenost između izjave i govornikove intencije. Da li je ono što je izgovoreno usklađeno s onim što se misli? Da li onaj ko daje izjavu ima strateške ciljeve koji su u diskrepanciji s onim što govori? Naprimjer, da li je izjava koja glorificira nova zakonska rješenja kao pravi put razvoja i otvaranja novih radnih mjesta iskrena? Da li onaj ko daje tu izjavu vjeruje u njenu istinitost? Ako vjeruje, onda prema idealu komunikativne racionalnosti treba valjanim argumentima uvjeriti druge sudionike deliberacije da je takva odluka i norma za opće dobro. Međutim, ako onaj koji daje izjavu ne vjeruje u njenu istinitost, već ima namjeru strateške obmane u svrhu postizanja svog interesa koji je u sukobu s interesima onih kojima se obraća, on će izbjegavati argumentaciju i koristiti konotativni⁴ ili figurativni jezik kako bi utjecao na „razumijevanje teksta na načine kojima se učvršćuje ili

4 Za razliku od bukvalnog (denotativnog) značenja postoji i konotativno značenje. Emocije i asocijacije koje su povezane s riječju nazivaju se konotativnim značenjem. U zavisnosti od našeg iskustva, pojedine riječi imaju pozitivnu, negativnu ili neutralnu konotaciju. U određenim se okolnostima namjerno odlučujemo upotrijebiti riječ koja sa sobom nosi negativnu ili pozitivnu konotaciju te na taj način pokušavamo učvrstiti određena stajališta u diskursu bez obzira na nedostatak dokaza. (Vidi detaljnije u Examples of Connotative Words, <http://examples.yourdictionary.com/examples-of-connotative-words.html> (pristupljeno 17.06.2015.).

osporava denotativni sadržaj”.⁵ Jednostavnije rečeno, hiperbole, metafore, imenice i pridjevi što izazivaju snažan emocionalni naboj (konotativni ili figurativni jezik) mogu učvrstiti određena stajališta u diskursu bez obzira na nedostatak dokaza. Korištenje konotativnog jezika (uz izjave koje se odnose na pozitivan ili negativan stav o novom Zakonu o radu bit će indikator kojim će se testirati zahtjev za iskrenošću.

- **Zahtjev za normativnom ispravnošću (legitimnošću)**

Normativno je ispravno i očekuje se da će u diskurs o normama koje trebaju regulirati prava radnika biti uključeni svi akteri kojih se one mogu ticati (Vlada FBiH, Vlada RS, Udruženje poslodavaca, sindikati, uposlenici državnih preduzeća, državni službenici u organima uprave, ali i privatni vlasnici malih i srednjih preduzeća te uposlenici u privatnim preduzećima). Habermas u svom djelu *Faktizität und Geltung* (Fakticitet i važenje) smatra da „važne upravo one norme djelovanja s kojima bi se mogli usaglasiti svi eventualno pogođeni pojedinci kao sudionici racionalnih diskursa” (Habermas 1992: 138). Mi se u ovom radu vodimo ovom normativnom teorijom koja predstavlja suštinu deliberativnog modela demokratije. Krajnji cilj je legitimno pravo, odnosno legitiman Zakon o radu, koji se može postići jedino uključenošću svih zainteresiranih u racionalni diskurs. Stoga će i indikator mjerenja legitimnost, odnosno normativne ispravnosti biti učešće svih relevantnih interesnih grupa, ali i zainteresiranih pojedinaca u medijskom diskursu o ovoj temi.

5 Ibid.

Tabela br. 2: Indikatori za mjerenje vjerodostojnosti zahtjeva za vađenje

Zahtjev za vađenje	Razumljivost	Istinitost	Iskrenost	Legitimnost
Indikator za mjerenje	Tehnički žargon (pravni i ekonomski)	Ponuđeni razlozi za prihvatanje zahtjeva za istinitošću (argumentacija)	Korištenje konotativnog jezika (hiperbole, metafore, imenice i pridjevi)	Prisutnost interesnih grupa i pojedinaca u medijskom diskursu
Opis	Broj izjava* kojima se zahtjev za istinitošću opravdava korištenjem jezika koji nije zajednički svim <i>stakeholderima</i>	Broj izjava* kojima se zahtjev za istinitošću ne opravdava razlozima (nedostatak argumentacije)	Broj izjava* kojima se zahtjev za istinitošću učvršćuje korištenjem konotativnog jezika sa snažnim emocionalnim nabojem	Broj medijskih tekstova u kojima su kao sudionici diskursa bili uključeni <i>stakeholderi</i> ⁶

* U istraživanju će se odvojiti izjave koje pokazuju pozitivan i negativan stav prema usvajanju novog Zakona o radu⁷. Racionalnost izjava ispitat će se mjerenjem indikatora u Tabeli br. 2.

4. Rezultati empirijskog istraživanja - analiza medijskog diskursa

Tabela br. 3: Zahtjev za razumljivošću

Portal	Broj pozitivnih izjava	Broj pozitivnih izjava (tehnički žargon)	Broj pozitivnih izjava (bez tehničkog žargona)	Broj negativnih izjava	Broj negativnih izjava (tehnički žargon)	Broj negativnih izjava (bez tehničkog žargona)
Klix	8	0 (0 %)	8 (100 %)	11	0 (0 %)	11 (100 %)
Buka	6	1 (17 %)	5 (83 %)	8	0 (0 %)	8 (100 %)
N1	6	1 (17 %)	5 (83 %)	10	0 (0 %)	10 (100 %)
Ukupno	20	2 (10 %)	18 (90 %)	29	0 (0 %)	29 (100 %)

6 Pod *stakeholderima* podrazumijevamo zainteresirane strane u diskursu o novom Zakonu o radu među koje spadaju: 1) Vlada FBiH; 2) Vlada RS; 3) Parlament FBiH; 4) Narodna skupština RS; 5) Savez samostalnih sindikata BiH; 6) Samostalni sindikat državnih službenika i namještenika u FBiH; 7) Sindikat uprave RS; 8) Udruženje poslodavaca FBiH; 9) Unija udruženja poslodavaca RS; 10) privatni vlasnici malih, srednjih i velikih preduzeća; 11) uposlenici u privatnim preduzećima; 12) Međunarodni monetarni fond (MMF); 13) Delegacija Evropske unije u BiH; 14) *vox populi* (ankete).

Za procjenu razumljivosti, u radu smo se koristili mjerenjem broja pozitivnih i negativnih izjava o usvajanju novog Zakona o radu, a u kojima se u argumentaciji koristio tehnički žargon. Odnosno, zahtjev za razumljivošću je bio oboren u situacijama u kojima su se govornici koristili jezikom koji nije bio zajednički s jezikom primatelja informacije. Primjer je intervju reporterke televizije N1, Ike Ferrer Gotić, sa šefom Misije Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), Ronom van Roodenom. Šef Misije MMF-a u dijelu intervjuja koji se odnosi na novi Zakon o radu kaže sljedeće: „Vlasti se slažu da treba da dođe do promjene šireg spektra ekonomske politike... Ne postoji magija kojom ćete riješiti sve u istom trenutku. To je cijeli paket. Jedan od elemenata tog paketa jeste i taj Zakon o radu što je jedan od ključnih prioriteta vlada oba entiteta. To su njihove politike, ali mi se slažemo s njima i želim naglasiti da je ovo samo jedan od elemenata seta reformi.”⁷ Van Rooden se u ovom slučaju koristi birokratskim jezikom, kako bi objasnio da je novi Zakon o radu zapravo ideja domaćih vlada, a koju oni podržavaju te da je taj zakon samo jedan od koraka koji mogu doprinijeti ukupnom popravljaju stanja u zemlji. Praktično, govori kako je novi Zakon o radu neophodna reforma koja nema alternativu. Međutim, samom činjenicom da ga spominje kao dio seta drugih reformi nudi mu svojevrsnu ogradu ukoliko dođe do neželjenih posljedica nakon njegovog usvajanja. Nakon ove izjave, šef Misije MMF-a tvrdi kako će novi Zakon o radu odgovarati onima koji trenutno nemaju posao, međutim ne nudi nikakve argumente koji bi dokazali tu tvrdnju.

Ovaj intervju jedan je od rijetkih primjera u našoj analizi gdje izjave padaju na zahtjevu razumljivosti usljed birokratskog jezika ili tehničkog žargona. Kao što to pokazuje Tabela br. 3, samo je u 10% pozitivnih izjava u analiziranim tekstovima bio prisutan tehnički žargon. Kada su u pitanju negativne izjave o usvajanju novog Zakona o radu, upotreba žargona uopće nije registrirana. To nije čudno, s obzirom da se u radu ipak analiziraju objavljeni novinarski tekstovi koji po standardima profesije moraju biti razumljivi. (Selekcija izjava koje su razumljive što većem broju građana.)

7 Ferrer Gotić, I. (2015, 15. maj). Van Rooden za N1: Zakon o radu se mora izmijeniti. <http://ba.n1info.com/a42358/Biznis/Intervju-sa-Ronom-van-Roodenom.html> (pristupljeno 18.06.2015.).

Tabela br. 4: *Zahtjev za istinitošću*

Portal	Broj pozitivnih izjava	Broj pozitivnih izjava (bez argumentacije)	Broj pozitivnih izjava (s argumentacijom)	Broj negativnih izjava	Broj negativnih izjava (bez argumentacije)	Broj negativnih izjava (s argumentacijom)
Klix	8	6 (75 %)	2 (25 %)	11	1 (9 %)	10 (91 %)
Buka	6	4 (50 %)	2 (50 %)	8	2 (25 %)	6 (75 %)
N1	6	4 (77 %)	2 (33 %)	10	4 (40 %)	6 (60 %)
Ukupno	20	14 (70 %)	6 (30 %)	29	7 (24 %)	22 (76 %)

Za indikator mjerenja istinitosti poslužilo nam je prisustvo ili odsustvo argumentacije (davanja razloga kojima se opravdava istinitost određene izjave). Kao što vidimo, u Tabeli br. 4 registriran je visok postotak (70%) pozitivnih izjava o usvajanju novog Zakona o radu za koje nije postojala argumentacija. Takve pozitivne izjave u najvećem broju slučajeva bile su izjave predstavnika entitetskih vlada (Vlada FBiH i Vlada RS), entitetskih udruženja poslodavaca (Udruženje poslodavaca FBiH i Unije udruženja poslodavaca Republike Srpske), MMF-a, Ambasade Sjedinjenih Američkih Država i drugih *stakeholdera* kojima je u interesu donošenje novog Zakona o radu. U članku koji je portal Klix preuzeo od Federalne novinske agencije (FENA), u kojem se prenosi vijest da je federalni premijer Fadil Novalić primio američke predstavnike (ambasadoricu Sjedinjenih Američkih Država u BiH Maureen Cormark i zamjenika pomoćnika državnog sekretara Sjedinjenih Američkih Država Briana Hoyta Yeea) vidimo eklatantan primjer izjave koja ne nudi argumentaciju za njeno prihvatanje. Akteri ovog sastanka, u jednoj od izjava, novi Zakon o radu uvrštavaju među reformske mjere koje „nemaju alternativu”⁸ i „koje će se vrlo brzo naći na dnevnom redu Vlade Federacije BiH”⁹. Međutim, premijer i američki predstavnici ne objašnjavaju zbog čega su to mjere koje nemaju alternativu. Argumentacija izostaje, kao što je to slučaj i s drugim izjavama iste interesne skupine koja se zalaže za novi Zakon o radu. Ovakvi pokazatelji ukazuju na stratešku komunikaciju zagovornika novog Zakona koji prikrivanjem detalja nastoje spriječiti građanske nemire i ugrožavanje procesa sprovođenja reformi. S druge strane, sindikati (Savez samostalnih sindikata BiH, Savez Sindikata Republike Srpske i drugi) u većini slučajeva daju negativne komentare na novi Zakon, dajući pri tome razloge zbog kojih su protiv takvih rješenja u 76 % analiziranih izjava.

8 Novalić s američkim predstavnicima: Reforme nemaju alternativu. (11. juni 2015.) <http://www.klix.ba/vijesti/bih/novalic-s-americkim-predstavnicima-reforme-nemaju-alternativu/150611127> (pristupljeno 18.06.2015.).

9 Ibid.

Tabela 5: Zahtjev za iskrenošću

Portal	Broj pozitivnih izjava	Broj pozitivnih izjava (konotativni jezik)	Broj pozitivnih izjava (bez konotativnog jezika)	Broj negativnih izjava	Broj negativnih izjava (konotativni jezik)	Broj negativnih izjava (bez konotativnog jezika)
Klix	8	7 (88 %)	1 (12 %)	11	9 (82 %)	2 (18 %)
Buka	6	3 (50 %)	3 (50 %)	8	6 (75 %)	2 (25 %)
N1	6	2 (33 %)	4 (77 %)	10	5 (50 %)	5 (50 %)
Ukupno	20	12 (60 %)	8 (40 %)	29	20 (69 %)	9 (31 %)

Ipak postoji dimenzija u kojoj padaju i jedna i druga strana. Postotak pozitivnih izjava kojima se korištenjem riječi (pridjeva, imenica, hiperbola i metafora) sa snažnim emotivnim nabojem nastoji ubijediti u istinitost izjava iznosi 60 % (Tabela 5). S druge strane, postotak negativnih izjava o novom Zakonu o radu u kojima se koristi konotativni jezik iznosi 69 %. Na ovaj način je također ugrožen praktični diskurs zasnovan na principu komunikativne racionalnosti. Možemo iz priloženog zaključiti da i jedna i druga strana koriste strateško komuniciranje i persuziju kako bi izazvali emotivnu reakciju kod publike, a sve u svrhu ostvarivanja ciljeva interesne grupe kojoj pripadaju. Sindikati tako novi Zakon o radu ramuju¹⁰ kao atak na radnika i pokušaj ukidanja brojnih radničkih prava¹¹, a s druge strane, entitetske vlade i udruženja poslodavaca novi Zakon o radu ramuju kao nužnu reformu za ekonomski napredak i suzbijanje siromaštva i nezaposlenosti.

Analiza legitimnosti diskursa (Tabela br. 6) pokazuje da su najzastupljeniji akteri u diskursu bili: Savez samostalnih sindikata BiH (34 % tekstova), Savez sindikata RS (19 % tekstova), Vlada FBiH (22 % tekstova) i entitetska udruženja poslodavaca koja zajedno zauzimaju 18 % medijskih tekstova. Analizirajući prisustvo *stakeholdera* u analiziranom medijskom diskursu, dolazimo do zaključka da se radi o raspravi vlasti i udruženja poslodavaca s jedne i sindikata s druge strane. I jedna i druga strana pribjegavaju strateškoj komunikaciji koja je suprotna idealnom, ali i kontrafaktičkom racionalnom diskursu. MMF i delegacija Evropske unije iz diskursa isključuju sami sebe, a potpuno je zanemaren i glas naroda (*vox populi*), odnosno glas radnika i vlasnika MSP-a u svakom od analiziranih članaka.

10 Termin ramovanje je prevod engleske riječi *framing*. (*frame –ram*) koja predstavlja specifično medijsko ramovanje (predstavljanje) događaja ili ličnosti, odnosno prikazivanje dijelova stvarnosti selektivno.

11 Ranka Mišić: Novi zakon o radu je pokušaj pojeftinjenja radne snage. (20. maj 2015.) <http://www.6yka.com/novost/81555/-ranka-misic-novi-zakon-o-radu-je-pokusaj-pojeftinjenja-radne-snage> (pristupljeno 18.06. 2015.).

Tabela br. 6: *Zahtjev za normativnom ispravnošću (legitimnošću)*

<i>Stakeholderi</i>	Broj medijskih tekstova u kojima je stakeholder uključen u diskurs (Klix)	Broj medijskih tekstova u kojima je stakeholder uključen u diskurs (Buka)	Broj medijskih tekstova u kojima je stakeholder uključen u diskurs (N1)	Broj medijskih tekstova u kojima je stakeholder uključen u diskurs (Ukupno)
Vlada FBiH	3 (30 %)	1 (11 %)	3 (15 %)	7 (22 %)
Vlada RS	0 (0 %)	1 (11 %)	1 (8 %)	2 (6 %)
Parlament FBiH	1 (10 %)	1 (11 %)	0 (0 %)	2 (6 %)
Narodna skupština RS	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Savez samostalnih sindikata BiH	5 (50 %)	1 (11 %)	5 (38 %)	11 (34 %)
Samostalni sindikat državnih službenika i namještenika u FBiH	1 (10 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	1 (3 %)
Savez sindikata RS	0 (0 %)	4 (44 %)	2 (15 %)	6 (19 %)
Sindikat uprave RS	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Udruženje poslodavaca FBiH	1 (10 %)	0 (0 %)	2 (15 %)	3 (9 %)
Unija udruženja poslodavaca RS	1 (10 %)	1 (11 %)	1 (8 %)	3 (9 %)
Privatni vlasnici malih i srednjih i velikih preduzeća	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Uposlenici u privatnim preduzećima, državnim preduzećima i javnoj upravi	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
MMF	0 (0 %)	1 (11 %)	1 (8 %)	2 (6 %)
Delegacija Evropske unije u BiH	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)
Vox populi	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	0 (0 %)

Zaključna razmatranja

Studija zasigurno ima nedostatak na kojem je potrebno raditi u budućim istraživanjima. Uzorak koji je uzet za kritičku analizu diskursa o temi novog Zakona o radu samo je kap u moru koje čine dnevne novine, politički magazini, TV emisije, dnevnici, drugi *news* portali i radioprogrami. Međutim, ona predstavlja svojevrsan doprinos projektu kritičke medijske pismenosti i ima za cilj razvijanje mehanizama/senzora za prepoznavanje komunikacijskih distorzija koje se odvijaju u svakodnevnom interpersonalnom, ali i medijskom diskursu. Cilj studije bio je pronalaženje mjerljivih indikatora komunikacijske distorzije koji ne zahtijevaju visok nivo informiranosti o datoj temi. Zahtjevi za važenje kao analitički okvir medijske pismenosti prvi su korak u emancipaciji građana, jer daju jasne okvire za prepoznavanje komunikacijski racionalnog diskursa, ali i strateške komunikacije.

Međutim, sam ovaj alat nije dovoljan da bi se postigao konačan cilj Habermasove ideje narodnoga obrazovanja za „egalitarnu političku kulturu, koja je lišena svih obrazovnih povlastica i na cijeloj je osnovici postala intelektualnom” (1992: 630). Svako treba biti „intelektualac” – to je posljednja utopija Francuske revolucije koju, prema Habermasu, treba još ozbiljiti. Njegovo mišljenje valja u toj tački još i danas shvatiti kao nastavak socijaldemokratskih obrazovnih reformskih nastojanja iz šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća: integrirane škole, matura za sve, studij za što više studenata.

Ovakva vrsta analitičkog alata pojedincima treba služiti za postavljanje standarda kvalitete koji mediji moraju zadovoljavati u emancipatorskom smislu. Kritička analiza diskursa upotrebom Habermasove univerzalne pragmatike jeste u jednu ruku komplikovana intelektualna procedura koja iziskuje visok nivo vještina na polju prvenstveno logičkog zaključivanja, ali prijedlog autora ovog teksta je uvrštavanje univerzalne pragmatike kao intelektualne vježbe u sve predmete u osnovnim školama (nešto slično kao *liberal arts*). Na taj način građanin diže svoj nivo očekivanja od medija koje konzumira, te samim tim vrši pritisak na medije da ispune ta očekivanja. Također je upoznat i s pravilima koja mora slijediti u kreiranju i vlastitog komunikativno-racionalnog medijskog sadržaja.

CRITICAL MEDIA LITERACY AND THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF DELIBERATION PARTICIPANTS

- Abstract -

The study represents an attempt of converging the elements of critical media literacy with the Habermasian theory of communicative competence. Universal pragmatics (validity claims) is being used as a theoretical base for the development of an analytical framework of critical media literacy, and the method is being empirically and experimentally tested through critical discourse analysis of the theme of the new Labour Law adoption in the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska. The analysis includes 32 media texts on the Klix, Buka and N1 news portals. Positive and negative claims about the adoption of the new Labour Law are being tested for comprehensibility, truth, sincerity and legitimacy.

Keywords: critical media literacy, theory of communicative competence, deliberation, analytical framework of critical media literacy, new Labour Law.

Literatura

Knjige

- Freire, P. (2005). *Education for Critical Consciousness*. New York: Continuum.
- Habermas, J. (1969). *Javno mnjenje: istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*. Beograd: Kultura.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action Vol. 1 - Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1985). *The Theory of Communicative Action Vol. 2 – Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1992). *Faktizität und Geltung*. Frankfurt/M.
- McCombs, M. (2013). *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion (Kindle ed.)*. Cambridge: Polity Press.
- Vreg, F. (1991). *Demokratsko komuniciranje: prilog pluralističkoj paradigmi u komunikacijskoj nauci*. Sarajevo: NUBBiH.

Poglavlje u knjizi

- Calabrese, Andrew (2001). The Political Significance of Media Literacy.
- Cammaerts, B. (2003). *Beyond the Digital divide: Reducing Exclusion, Fostering Inclusion*. Brussels: VUB Brussels University Press.

Članci u naučnim časopisima

- Cukier, W., Ngwenyama, O., Bauer, R., & Middleton, C. (2009). A Critical Analysis of Media Discourse on Information Technology: Preliminary Results of a Proposed Method for Critical Discourse Analysis. *Information Systems Journal*, 175-196.
- Habermas, J. (1970). Über Sprachtheorie: Einführende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz. *Wein: Hundsblume*.
- Habermas, J. (2006). Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research. *Communication Theory*, 16(4), 411-426.
- Kečo-Isaković, E. (2006). Kritička teorija društva u istraživanju mas-medija. *Fakultet političkih nauka – GODIŠNJAK*, 285-301.
- Kellner, D., Share, J. (2007). Critical Media Literacy is not an Option. *Learning Inquiry*, 1(1), 59-69.
- Nam, S. (2010). Critical Media Literacy As Curricular Praxis – Remapping the Pedagogical Borderlands of Media Literacy in U.S. Mass Communication Programmes. *Javnost-The Public*, 17(4), 5-24.
- Ramsey, P. (2010). Journalism, Deliberative Democracy and Government Communication. *Javnost - The Public*, 17(4), 81-96.

Online izvori

- Marx, K. Thesen über Feuerbach
http://www.mlwerke.de/me/me03/me03_533.htm (pristupljeno 05.06.2015.).
- Examples of Connotative Words
<http://examples.yourdictionary.com/examples-of-connotative-words.html> (pristupljeno 17.06.2015.).

Analizirani web portali

Klix

- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/novalic-s-americkim-predstavnicima-reforme-nemaju-alternativu/150611127>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/ambasador-austrije-u-bih-period-ispred-nas-kljucan-je-za-bih/150525033>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/bajramovic-novi-zakon-o-radu-ne-ukida-ugovore-na-neodredjeno/150515114>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/bajramovic-nakon-razgovora-s-mmf-om-sindikata-nikada-nece-djelovati-na-stetu-radnika/150507067>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/odrzana-konstituirajuca-sjednica-esv-a-oprecni-stavovi-okolo-zakona-o-radu/150504139>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/parlamentarne-stranke-u-fbih-razlicito-gledaju-na-usvajanje-novog-zakona-o-radu/150502020>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/sivro-sindikati-ce-rusiti-vlast-ako-usvoji-zakon-o-radu-kojim-se-umanjuju-radnicka-prava/150430072>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/bilic-usvajanjem-novog-zakona-o-radu-radnici-bibili-izlozeni-nemilosti-poslodavaca/150423078>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/sindikati-porucili-necemo-prihvatiti-novi-zakon-o-radu-koji-srozava-radnicka-prava/150417050>.
- <http://www.klix.ba/vijesti/bih/unija-udruzenja-poslodavaca-rs-zastoj-u-reformi-radnog-zakonodavstva/150401088>.

Buka

- <http://www.6yka.com/novost/83329/novalic-s-americkim-predstavnicima-reforme-nemaju-alternativu>.
- <http://www.6yka.com/novost/83197/reforme-zadiru-u-sve-sektore>.
- <http://www.6yka.com/novost/81555/-ranka-misic-novi-zakon-o-radu-je-pokusaj-pojeftinjenja-radne-snage>.
- <http://www.6yka.com/novost/81007/savanovic-nema-ukidanja-kolektivnih-ugovora>.
- <http://www.6yka.com/novost/80434/ranka-misic-ne-novom-zakonu-o-radu>.
- <http://www.6yka.com/novost/80402/misic-mmf-u-smetaju-kolektivni-ugovori>.
- <http://www.6yka.com/novost/80233/savez-sindikata-rs-1.-maja-organizuje-protestnu-setnju-u-banjaluci>.
- <http://www.6yka.com/novost/79889/bih-radnicka-prava-se-nece-poboljsati>.
- <http://www.6yka.com/novost/79264/ukida-se-zaposljavanje-na-neodredeno-vrijeme>.

N1

- <http://ba.n1info.com/a40835/Vijesti/Vijesti/Sindikat-Ne-novom-Zakonu-o-radu-na-ustrb-radnika.html>.
- <http://ba.n1info.com/a37341/Vijesti/Vijesti/Novi-zakon-o-radu.html>.
- <http://ba.n1info.com/a39752/Vijesti/Vijesti/Granulic-Novi-Zakon-o-radu-je-cista-laz-radnicima.html>.
- <http://ba.n1info.com/a37735/Vijesti/Vijesti/Dogovor-o-novom-zakonu-o-radu.html>.

- <http://ba.n1info.com/a39754/Vijesti/Vijesti/Masovni-protesti-povodom-zakona-od-radu.html>.
- <http://ba.n1info.com/a39771/Vijesti/Vijesti/Banja-luka-Izreceno-kategoricno-nenovom-Zakonu-od-radu.html>.
- <http://ba.n1info.com/a42052/Biznis/Mirascic-o-izmjenama-Zakona-od-radu.html>.
- <http://ba.n1info.com/a46131/Vijesti/Vijesti/UPFBiH-poziva-na-reforme.html>.
- <http://ba.n1info.com/a37237/Vijesti/Vijesti/Iz-Sindikata-najavljuju-da-ce-stitati-prava-radnika.html>.
- <http://ba.n1info.com/a16813/Vijesti/Vijesti/Zestoke-rasprave-na-pocetku-sjednice-NSRS-a.html>.
- <http://ba.n1info.com/a42358/Biznis/Intervju-sa-Ronom-van-Roodenom.html>.
- <http://ba.n1info.com/a39822/Vijesti/Vijesti/Obiljezavanje-1.-maja-u-Tuzli.html>.
- <http://ba.n1info.com/a39455/Vijesti/Vijesti/Sindikats-a-protiv-reformi-MMF-a.html>.